

Анна Шиделко, кандидат соціологічних наук,
науковий співробітник відділу практичної психології Львівського
науково-практичного центру професійно-технічної освіти НАПН України

ПРОФЕСІЙНЕ САМОВИЗНАЧЕННЯ МОЛОДОЇ ОСОБИСТОСТІ

Висвітлено проблему професійного самовизначення молоді. Подано класифікацію професій за такими характеристиками: предметом, метою й умовами праці. Проаналізовано процес професійного самовизначення у контексті ціннісних орієнтацій молоді особистості.

Ключові слова: професійне самовизначення, особистість, молодь, професія, професійний вибір, становлення, ціннісні орієнтації.

Отражена проблема профессионального самоопределения молодежи. Представлена классификация профессий по следующим характеристикам: предметом, целью и условиями труда. Проанализирован процесс профессионального самоопределения в контексте ценностных ориентаций молодой личности.

Ключевые слова: профессиональное самоопределение, личность, молодежь, профессия, профессиональный выбор, становления, ценностные ориентации.

The problem of professional self-determination of youth is under consideration in the article. The author proposes classification of occupations according to the following criteria: subject, purpose and equipment. The paper analyses the process of professional self-determination of a young personality in the context of value orientations.

Key words: professional self-determination, personality, youth, occupation, professional choice, becoming, value orientations.

Постановка проблеми. У сучасних умовах прогресивного розвитку і становлення України як європейської держави професійне самовизначення є важливим етапом у життєвому становленні особистості. Вмотивований і адекватний вибір професії дає можливість людині задовольнити життєві плани та наміри професійної реалізації, а також реалізації себе як особистості. Професійне самовизначення відбувається під впливом певних соціальних і

соціально-економічних чинників, конкретних умов, об'єктивних обставин, які людина співвідносить із своїм особистим життєвим досвідом, які і є мотиваційною силою у виборі майбутньої професії. Саме мотивація пов'язує ситуацію вибору із досвідом особистості, системою її цінностей і ціннісних орієнтацій, установок та інтересів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукові пошуки вчених Б. Ананьєва, Т. Андрєєвої, Л. Анцифєрової, І. Бєха, Л. Виготського, І. Головахи, Л. Головей, Є. Клімова, І. Кузнецової, О. Леонтьєва, А. Маркової, О. Пєхоти, В. Сластьоніна, О. Савченко, В. Семиченко, Л. Хомич, В. Шадрікова, В. Шкалікова, Е. Шорохової та ін. спрямовані на дослідження проблеми професійного вибору як одного із етапів, важливих моментів життєвого шляху особистості.

Теоретичні та практичні аспекти обґрунтування вибору професії людиною, зокрема досліджували: Є. Клімов, І. Кон, Д. Сьюпер – з позиції соціологічного напрямку; М. Гінзбург, М. Пряжніков – особистісний напрям; К. Абульханова-Славська, Є. Головаха, А. Кронік – комплексний напрям. З позиції психологічного напрямку – Е. Еріксон, А. Маслоу, К. Роджерс, В. Франкл, Е. Фромм, К. Юнг та ін. особистість розглядається як вільна людина, яка перебуває у постійному процесі самовизначення, становлення та розвитку.

Мета статті полягає в аналізі процесу професійного самовизначення у контексті ціннісних орієнтацій підростаючого покоління.

Виклад основного матеріалу. Професійне самовизначення для молоді особистості є складним, тривалим і багатоплановим процесом. Наприкінці минулого століття в міжнародний стандарт було внесено 9333 професії, а в нашій країні фахівці нарахували близько 7000 професій. Водночас щорічно на ринку праці відбувається оновлення близько 500 професій. При цьому певна кількість професій актуальні від 5 до 15 років, а потім або зникають, або видозмінюються до невпізнання. При цьому слід враховувати, що:

1) раніше “ідеальний” образ професіонала багато в чому був пов'язаний з образом конкретних людей і їхньою “професійною” біографією, іноді це був

збірний образ, але все одно він мав конкретність, яка допомагала процесу ідентифікації молодій людині;

2) у сучасних умовах ми спостерігаємо, що “ідеальний образ професіонала” змінився на “ідеальний спосіб життя”, тобто професія постає як засіб для досягнення бажаного способу життя [6, с. 6].

Для ґрунтовного розуміння і ширшого розкриття нашої проблематики розглянемо класифікацію професій. Відповідно до теорії відомого російського психолога Є. Клімова професії класифікують за такими ознаками: предметом, метою й умовами праці.

На основі відмінностей у предметах праці всі професії запропоновано поділити на п'ять типів: “людина-природа”, “людина-техніка”, “людина-людина”, “людина-знакова система”, “людина-художній образ”.

Біономічні професії – Людина-природа (П). Біономічні професії передбачають діяльність із природними об'єктами і явищами, живими організмами, рослинним і тваринним світом, біологічними процесами, землею, водою тощо. Професійна діяльність спрямована на: **а)** вивчення живої та неживої природи (мікробіолог, океанолог, агрохімік, геолог та ін.); **б)** догляд за рослинами і тваринами (лісник, садівник, овочівник, агроном, фермер, зоотехнік та ін.); **в)** профілактика та лікування захворювань рослин і тварин (ветеринар та ін.)

Технономічні професії – Людина-техніка (Т). Професії даного типу об'єднують у собі такі види діяльності, в яких відбувається активна взаємодія з різноманітними приладами, машинами, механізмами, апаратами й установками, технічними системами, матеріалами й енергією тощо. Професійна діяльність спрямована на: **а)** створення, монтаж, складання і налагодження технічних пристроїв (інженер, радіомонтажник, зварювальник та ін.); **б)** експлуатація технічних засобів (водій, токарь, швачка та ін.); **в)** ремонт техніки (механік, електромонтер та ін.).

Соціономічні професії – Людина-людина (Л). Припускають постійну роботу з людьми, групами людей чи колективами тощо. Професійна діяльність

спрямована на: **а)** медичне обслуговування (лікар, медсестра та ін.); **б)** навчання та виховання (вихователь, гувернер, тренер, вчитель та ін.); **в)** побутове обслуговування (продавець, провідник, офіціант, екскурсовод та ін.); **г)** правовий захист (юрист, дільничний інспектор та ін.).

Сигнономічні професії – Людина-знакова система (З). В якості знакової системи можуть виступати схеми, цифри, умовні знаки, формули, слова, шифри, коди, таблиці, числові значення, символи, тексти тощо. Професійна діяльність спрямована на: **а)** тексти (коректор, перекладач, друкарка та ін.); **б)** цифри, формули і таблиці (програміст, статист, економіст, оператор ПК, бухгалтер, обліковець, касир, комірник та ін.); **в)** креслення, карти, схеми (штурман, кресляр, картограф, топограф та ін.); **г)** звукові сигнали (радист, телефоніст та ін.).

Артономічні професії – Людина-художній образ (Х). Художній образ – результат розумової, пізнавально-духовної та практичної діяльності людини. В якості знакової системи можуть виступати: художні образи, їхня роль, елементи й особливості, засоби їхньої побудови тощо. Професійна діяльність спрямована на: **а)** створення, проектування, моделювання художніх творів (художник, письменник, перукар, кондитер, фотограф, композитор та ін.); **б)** відтворення, виготовлення різних творів мистецтва (ювелір, закрійник, реставратор, флорист, музикант, актор та ін.) [7].

Отже, ґрунтуючись на класифікації професій у процесі фахового самовизначення, особистість повинна усвідомлювати себе суб'єктом професійного вибору, реалізуюючи все найкраще, що у неї є (таланти, нахили, можливості, здібності та ін.) керуючись ціннісними орієнтаціями, відповідно до індивідуального та соціального досвіду, суспільних і особистих потреб та інтересів. Молода особа має бути здатною до постановки й реалізації цілей саморозвитку, оволодіння професійними знаннями та вміннями, усвідомлюванні труднощів майбутньої професійної діяльності.

Від правильного вибору професії кожним підлітком у кінцевому результаті залежить продуктивність праці в державі, ефективність використання

трудового потенціалу, масштаби плинності кадрів і міграції та багато іншого. А це означає, що для забезпечення суспільних потреб необхідно створити ефективну систему соціальної та професійної орієнтації, розширюючи одночасно свободу вибору професії [5]. Справжній професіонал у підсумку стверджує самого себе як особистість, що відбулася.

Професійне самовизначення в науково-методичній літературі аналізується у двох аспектах. Перший – соціально-економічний, передбачає опис і вивчення процесів професійного становлення як соціального процесу, який визначає рух трудових ресурсів, економічний і виробничий потенціал суспільства, специфіку ринку праці та ринку робочої сили. У психолого-педагогічному аспекті професійне становлення розглядається як індивідуальний особистісний процес, основним елементом якого є особистісний вибір. Такий розподіл зумовлюється специфікою суперечностей власне процесу професійного становлення, які на соціальному рівні виступають як суперечності між потребами суспільства у професійних кадрах і реальними потребами професії, життєвими планами людей, а на психологічному рівні – як суперечність між потребою бути корисним суспільству і потребою кожного в самореалізації [1, с. 49-55].

Відомий український педагог С. Гончаренко зазначає, що “професійне самовизначення – це процес прийняття рішення особистістю щодо вибору майбутньої трудової діяльності, який полягає в усвідомленні особистості себе як суб’єкта конкретної професійної діяльності та передбачає самооцінку людиною індивідуально-психологічних якостей та зіставлення своїх можливостей з психологічними вимогами професії до спеціаліста” [2, с. 376].

Соціальний психолог Е. Фромм розглядає самовизначення як рефлексивний вчинок, що здійснюється у просторі трьох параметрів: “хочу”, “можу”, “потрібно”. Сенс і мету самовизначення особистості вчений вбачає в її самореалізації, а основною умовою вважає становлення “продуктивної орієнтації” людини у світі, під якою розуміє певну основоположну настанову на реалізацію закладених у ній потенційних можливостей, розкриття своїх нахилів і талантів тощо [8, с. 95]. Кожна людина повинна бути зацікавлена в активній

діяльності на благо інших людей і має брати участь у ній ґрунтуючись на особистісних ціннісних орієнтаціях.

Таким чином, професійне самовизначення є багатовимірним, багатоступеневим процесом співвідношення людиною власних життєвих цілей, нахилів, здібностей з об'єктивними можливостями їхньої реалізації, а також умовами, які створюють для цієї реалізації конкретні види діяльності.

Система ціннісних орієнтацій розкриває змістовну сторону спрямованості особистості, здатної знайти своє місце в житті, самовизначитися та реалізувати себе у професії, а також створює підвалини її взаємовідносин із навколишнім світом, з іншими людьми, із самим собою, становить основу світогляду і суть мотивації життєвої активності, основу життєвої концепції та філософії життя.

Розкриваючи питання впливу ціннісних орієнтацій на професійне самовизначення особистості, ми хочемо наголосити, що на сучасному етапі розвитку нашої держави ціннісні орієнтації зазнали конструктивних змін, особливо це стосується значущості робітничих професій, зокрема самої праці. У минулому столітті професійні акценти ставилися на робітничі професії, передовика виробництва тощо.

Здобувати робітничу професію в сучасній Україні стало неprestижно. Відбувалася зміна ціннісних орієнтацій щодо професійних преференцій – герої праці, прості робітничі професії змінилися, а престижність професій здобули астрологи, гумористи, модні журналісти, ді-джеї, артисти секс-жанру, кінорежисери, поп-зірки та ін.

Відповідно зміни відбулися і в оплаті праці. Якщо у минулому столітті зарплатня середньостатистичних професій, котрі вважалися престижними, була в середньому 80-120 крб., то на сьогодні ми прослідковуємо значну різницю між тим, хто важко працює й отримує копійки, і тим, хто може отримувати “великі” гроші іншими шляхами. Аналізуючи таку несправедливість, підрастаюче покоління фіксує відповідну модель ціннісних орієнтацій щодо професійного вибору.

Відомий соціолог В. Лісовський вважає, що на престижність багатьох професій у молодіжному середовищі впливає не лише популярність її в суспільстві, але й система цінностей, прийнята соціальними і професійними групами, сім'ями та самим індивідом. За його переконанням, випускники шкіл ще не можуть (відповідно до свого юного віку) ґрунтовно провести паралелі між ціннісними орієнтаціями та оцінкою реальної життєвої ситуації. Вчений поділив таких випускників на певні групи.

Першу групу складають учні, ціннісні орієнтації та вимоги яких не відповідають їхнім можливостям, перспективам і здібностям. Вони переживають розчарування і розмірковують про зміну свого статусу. Друга група – це ті, що зіткнулися з конфліктом цінностей і, не зумівши здійснити свої задуми, змирилися з цим. У них відбулося так зване “переосмислення (зниження) рівня ціннісних орієнтацій”. Третю групу склали учні, які, зіткнувшись із конфліктною ситуацією, не змогли здійснити свої життєві замисли, проте перебудовують ціннісні орієнтації відповідно до ситуації, яка склалась. Четверта група – ті, хто, не зумівши досягти своїх життєвих планів, знаходять задоволення в соціальному пристосуванні, у пасивному ставленні до життя. До п'ятої групи увійшли ті, хто, не реалізувавши своїх життєвих планів, розчарувавшись, не хочуть займатися попередньо обраною діяльністю.

Аналізуючи дослідження вченого, зазначимо, що у представників четвертої та п'ятої груп при певних життєвих обставинах можуть істотно змінюватися і ціннісні орієнтації. Однак при сприятливих ситуаціях такі ціннісні орієнтації стають більш еквівалентними (це стосується перших трьох груп), проте в обставинах, котрі не влаштовують молоду особу, ціннісні орієнтації змінюються і можуть мати протилежний – асоціальний характер [3, с. 237-241].

Дослідник психології О. Міненко зазначає, що ціннісні орієнтації – найважливіша складова структури особистості, що має у своїй структурі мотиваційний, когнітивний, емоційний, оцінювальний та інші компоненти. Роль ціннісних орієнтацій полягає в тому, що вони визначають спрямованість

професійної діяльності, надають їй цінності, що містить зміст, дозволяють посісти певну позицію, регулюють поведінку, формують способи самоактуалізації. Ціннісні орієнтації особистості, її життєві перспективи, плани є проєкцією духовного життя суспільства, які формуються під впливом суспільних чинників, зумовлені системою виховання і навчання [4, с. 210].

На нашу думку, ціннісні орієнтації – відіграють провідну роль у житті молоді особистості, оскільки визначають її мету та сенс життя. Ціннісні орієнтації не є константою. Вони суперечливі та динамічні, котрі відповідно до прийнятих у суспільстві норм і правил, продиктованих часом, відображають головні, істотні зміни взаємозалежності особистості із соціумом, а також зміни життєвих, швидкоплинних неочікуваних життєвих ситуацій.

Професійне самовизначення відображає певний ступінь суб'єктивних мрій, котрі ґрунтуються на оцінці власних здібностей і можливостей. Це складний процес, який полягає у співвідношенні суб'єкта вибору (того, хто вибирає) з об'єктом вибору (що вибирається). У професійному самовизначенні виразно виступають позитивна привабливість об'єкта (професія), якому надається перевага, а також прагнення суб'єкта (особистості учня) практично задовольнити свої потреби у здобутті та вправлянні фахових навичок.

Зазначимо, що на професійний вибір майбутньої професії молоді особистості впливають зовнішні та внутрішні чинники, які трактуються як основа, що впливає на будь-який процес, змінюючи його ступінь і характер, розкриваючи динаміку його продуктивності. Зовнішні чинники (соціальні, які не контролюються) пов'язані з впливом навколишнього середовища: судженням батьків, друзів, ровесників, бажанням досягнути зовнішнього успіху або з певними сумнівами, побоюваннями осуду тощо. Внутрішні (психологічні, які піддаються контролю) чинники, які притаманні конкретній людині, визначають особистісні здібності, нахили, звички, характер тощо.

До зовнішніх чинників ми віднесемо: політичні аспекти розвитку суспільства; соціально-економічні умови; соціальне середовище; ринковий попит на кадри певної професії; вимоги ринку праці до особистості як до

фахівця, а також до стану його здоров'я, психофізіологічних властивостей і психологічних якостей; доступність освіти (обмеження у виборі кількості професій тими учнями, які проживають у сільській місцевості чи невеличкому містечку); професійно-освітні вимоги (спеціальні вміння та знання, відповідний досвід їхнього застосування для вирішення професійних завдань у певній галузі народного господарства); перспективи професійного зростання, кар'єри, підвищення кваліфікації; особливості професії, яка обирається (умови праці, оплати, престиж, імідж професії в суспільстві тощо).

До внутрішніх чинників ми відносимо: мотивація вибору професії (орієнтація на життєві цінності, уявлення про майбутнє, досвід тощо); усвідомленість соціальної та особистої значущості професії; зацікавленість (пізнавальний, професійний інтерес, схильності); вроджені задатки (здібності як психологічні механізми, необхідні для успіху в професійній діяльності); темперамент і характер; профорієнтація (інформованість про світ професій).

Отже, вплив зовнішніх і внутрішніх чинників, отримані знання, чуттєво-емоційна і вольова сфери, духовна основа життєвої позиції, почуття, особиста зацікавленість, суб'єктивне переживання актуальних подій у житті людини тощо – це фактори, під дією яких формується світогляд і внутрішня готовність молоді особистості до вибору професії.

Висновки та перспективи подальших досліджень. У процесі професійного самовизначення особистість керується ціннісними орієнтаціями відповідно до індивідуального та соціального досвіду, суспільних і особистих потреб та інтересів. Таким чином, відбувається процес, у якому формується соціальна установка, внутрішня готовність молоді людини до дії відповідно до засвоєних знань. Такі знання перетворюються в переконання людини, стають її життєвими правилами. Переконання людини (на особистому рівні синтезуються у світогляд) є своєрідним поєднанням раціонального, чуттєвого, емоційного і вольового процесів. Проявляються вони як ціннісні орієнтації особистості та як такі, що регулюють її свідомість, поведінку і діяльність, у

тому числі професійну. Отже, проблема самовизначення молоді особистості є, передусім, проблемою визначення свого майбутнього життя.

Перспективу подальших наукових розвідок ми вбачаємо у поглибленні досліджень, спрямованих на вивчення характеру взаємозв'язку системи цінностей і ціннісних орієнтацій майбутнього фахівця, який здобуває робітничу професію.

1. Боднар А. Я. Особливості професійного самовизначення особистості на етапі навчання у ВНЗ / А. Я. Боднар, Н. Г. Макаренко // *Наукові записки. Педагогічні, психологічні науки та соціальна робота / Національний університет "Києво-Могилянська академія"*. — 2006. — Том 59. — С. 49-55

2. Професійне самовизначення // Гончаренко С. У. *Український педагогічний словник / С. У. Гончаренко*. — К. : Либідь, 1997. — С. 376.

3. Лисовский В. Т. *Духовный мир и ценностные ориентации молодежи России : монография / В. Т. Лисовский*. — С.-Пб. : СПбГУП, 2000. — 508 с.

4. Міненко О. О. Професійне становлення практичного психолога як система парадигмальних змін / О. О. Міненко // *Вісник Харківського Національного Університету. Серія "Психологія"*. — 2002. — № 550. — С. 209—211.

5. Руденко Л. А. Професійне самовизначення молоді: шляхи вирішення проблеми / Л. А. Руденко [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://archive.nbuv.gov.ua>. — Назва з екрана.

6. Сидоренко В. К. Структурний аналіз процесу професійного самовизначення особистості / В. К. Сидоренко // *Педагогічний альманах*. — 2012. — Вип. 16. — С. 6—12.

7. Типи професій за Є. Л. Клімовим [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://uspix.net/tipi-profesij-za-ye-l-klimovim-rezultati-testu>. — Назва з екрана.

8. Фромм Э. *Бегство от свободы ; Человек для самого себя : пер. с англ. / Э. Фромм ; [предисл. П. С. Гуревич]*. — М. : Изида, 2004. — 398 с.